

Микола Малинка (Переяслав-
Хмельницький)

ТЕМА СЕМИ ВСЕЛЕНСЬКИХ СОБОРІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ХРОНОГРАФІ XVI СТОЛІТТЯ

Сучасна християнська церква — вселенська духовна інституція, що охоплює майже всі народи світу й складається з окремих помісних церков. Проголошена Месією Ісусом Христом концепція порятунку через розкаяння в гріхах, віру в єдиного Бога, благочестиве життя дає людям надію на життя після смерті. Дані ідеї втілювалися в життя учнями Господа, його послідовниками, зокрема в апостольській діяльності Павла (Савла), у створенні Храму Бога на землі — Вселенській церкві.

Цей складний процес становлення християнства як всесвітньої релігії знайшов своє вираження не лише в постановах і канонах Церкви, але й ставав основою літературних творів, зокрема «Церковної історії» єпископа Євсевія Кесарійського (близько 260-339 рр.), в оповідях візантійських хронік (Іоана Малали, Георгія Амартола, Георгія Синкелла), давньоукраїнських літописів, російських та українських хронографів тощо.

Особливого значення тема становлення християнства як світової релігії набула в текстах хронографів — зведень оповідей зі світової історії, в яких відображалися події від прапредка Адама до часу написання самої пам'ятки. Зокрема і в Українському хронографі XVI ст., відомому в науці як «Український хронограф першої редакції» [6, с. 32] чи «Хронограф західноруської редакції» [9, с. 1].

Ідея чистоти віри, її дієвості пов'язана в хронографі з темою семи Вселенських соборів. На наше переконання, сам жанр твору постав результатом авторових переконань про необхідність втілювати в життя і доносити до читача ґрунтовні постулати — рішення цих церковних Вселенських зібрань. Причиною цьому було те, що впродовж перших століть християнство постійно переслідувалося римською владою: за правління імператорів Нерона (64- 68 роки), Доміціана (81-96), Трояна (98- 117), Антоніна (138-161), Марка Аврелія (161-180), Септинія Севера (196-211), Максиміліана (235-238), Доція (249-252), Валеріяна (253-260). Це служило тим фактором чистоти віри, що зберігав її від псевдорозуміння і руйнування ізсередини.

Християнами ставали люди за переконаннями, готові переносити традиційне в той час гоніння від влади і смерть в ім'я нової релігії. Після перетворення Христового слова у IV ст., за царювання в Римі, а надалі в Константинополі Костянтина Великого, у державну релігію відбувся довгоочікуваний шанс вільно долучитися жителям імперії до християнства, не боячись розправ. Вони змогли охреститися і мати можливість наслідувати богоугодне Ісусове життя, виконувати Заповіді Божі. Однак підтримка правлячою верхівкою держави християнства як основного віросповідання громадян імперії викликало рух і псевдовіруючих. Люди часто лише на словах приймали в серця Бога і нещиро проходили таїнство Святого Хрещення, а реально залишалися вірними своїм поганським еллінським переконанням, агресивним і войовничим. У такий спосіб ці «псевдо» потрапляли до влади світської або церковної і принагідно починали трактувати свої погляди на Біблійні канони, відводячи від святої праведності християнської віри ще не змужнілих послідовників Ісуса. Рухи псевдохристиян, порушників канонічного розуміння Євангельської вісті (сресь), як аргументує вітчизняний історик Д. Дорошенко, спричинили «потребу точніше виложити й сформулювати основи християнського учення (догми), щоб запобігти всяким збоченням, ухилам від нього» [2, с. 28]. Тема Вселенських церковних соборів у нашому хронографі якраз і присвячена зображенню цілеспрямованої боротьби свідомої християнської еліти проти скверни в розумінні догматів віри.

Першою цілеспрямованою ерессю зображене у творі аріанство, представники якого піддавали сумніву догмат триєдиності Бога (Бог Отець — Ісус Христос — Дух Святий), відзначаючи лише владу Всевишнього Отця, Вищої сили в світі [9, с. 89]. «Великий же царь

Константинъ видѣ церковь Ариемъ возмущену и повелѣ собору быти» [9, с. 89]. Відбувся Перший Вселенський собор у 325 році в Нінеї, де зібралось 318 святих, очолених Папою Римським Сильвестром, на якому осудили погляди Арія та його послідовників, прийнявши канонічне рішення: вважати вищим пантеоном християнства Всевишнього, Його Сина — Ісуса Христа, що був розп'ятий на хресті за гріхи світу й воскрес із мертвих, та Святого Духа. Цінним моментом прийняття рішення є відтворення епізоду, що в той час на соборі відійшли у вічність до Господа два його учасники — Хрисанф і Мусоній. Однак «Святі же отці без сумнівня запечаталі свитокъ царскимъ перстнемъ, в раці ихъ положиша и всюнощ без сна перебувше, молящєся... На утрї же отверзше свитокъ, обрѣтоша, подписано:

«Хрисанфъ и Мусоніе единомыслени со всѣми святыми отцы» [9, с. 89]. Бачимо, що автор використовує оповідь про чудо, таким чином залучивши і вищі сили до прийняття рішень про засудження еретичного шляху стосовно Христової віри. Проте віровідступництво та вчення Арія пустило глибоке коріння в свідомості багатьох християн, зокрема в різотлумаченні основ Святого Письма. Якщо доба переслідувань ранніх християн перевірила їхню силу духу, то подальший прогресивний рух становлення християнства як світового віровчення — це розвиток ідеї про постійне очищення та канонізацію догматів віри. Тому наступні Вселенські собори й виступали практичною реалізацією цих ідей задля створення ґрунтовних і систематизованих духовних переконань християн, котрі повинні жити за духовними принципами вчення Христа, тобто як брат із братом, рівний із рівним.

Аріанський еретичний рух розхитав спокій християнської церкви і «як її логічний наслідок друга ересь, яку проповідував Македоній, єпископ Константинопольський» [2, с. 32]. Він відкидав визначальну роль Духа Святого, розуміючи його лише службовою підлеглою Всевишньому і Його Синові силою. Так відбувалося свідоме зміщення триєдиного розуміння Бога в двоєдине, спрощене [9, с. 98].

Другий Вселенський собор (Перший Константинопольський собор (381 р.) засудив неканонічного розуміння Святої Трійці Константинопольським єпископом (355- 360 рр.) Македонієм і його послідовниками, котрі трактували, що «Святий Дух нижчий і за Отця і за Сина. Він є витвір Сина; це ангели на службі Отця й Сина» [3, с. 232]. Тому і звучить в нашому хронографі: «Сихъ всѣхъ и ихъ поборниковъ проклятію предаша святіи отцы и святую вѣру утвердиша...» [9, с. 98]; віруємо «въ Духа святого, истиннаго и животворящаго» [9, с. 98].

Третій Вселенський собор був скликаний у Єфесі «въ 25 лѣто царства Феодосія Юнаго, святыхъ отецъ 200, отъ Адама в лѣто 5934» [9, с. 103] (431 року). Через еретичне розуміння вчення Несторія про Христа як не Бога, а лише Богоносця. До таких «розкольників» звернувся Василій Великий: «А ти, нечестивцю, що борешся з Богом в інший спосіб, заявляючи, що син не є подібним до Бога за еством, ти, який не хочеш визнати їхньої рівності і тим самим руйнуєш природний хід життя, — нехай тебе присоромить Павло, котрий говорить: Він є образом невидимого Бога (Кол. 1, 15)» [1, с. 280]. Це звернення мало на меті утворити канонічне розуміння постаті Ісуса Христа.

Тобто, його (Несторієве) вчення, по суті, повертало християнство знову в рамці юдаїзму. Тому в творі читаємо: «Святіи же отці по святымъ правиламъ соборне того (Несторія. — М. М.) осудиша и вѣчную послаша на анафему, Господа же нашего Ісуса Христа ... въ двою же естеству, въ божестве и челоуѣчествѣ, проповѣдаша» [9, с. 103]. У такий спосіб образ Спасителя закріпився у церковному каноні як Божий Син і досконалий син людський Діви Марії. Саме з цим обґрунтуванням пов'язаний культ наслідування Христа як вищого вияву відданості Богові, відображена в пам'ятках літератури, зокрема й автора-редактора Українського хронографа XVI століття, до висвітлення мучеництва заради віри. Письменник звернувся до теми Вселенських Соборів ще й тому, що у його часи відновилася нова хвиля ересі так званих «ожидовілих» (2 половина XV ст.), представники якої, «згідно з московськими джерелами... нібито не визнавали вчення про св. Трійцю» [8, с. 234], а «отже, не визнали боголюдської природи Ісуса Христа» [8, с. 235].

Докладно описано в нашій збірниковій пам'ятці і події 4, 5, 6 і 7 Вселенських зібрань керманічів Христової церкви, в деталях подаються не лише час, місце й імена учасників, але й тлумачаться причини еретичних настроїв у свідомості народу та необхідність подолання хаосу у християнському віровченні, сіяному ренегатами-еретиками. Дж. Лінч відзначає, що

«звичай придушення релігійних розколів становив невід'ємну властивість нормативного християнства, а закони, покликані здійснювати його на практиці, були внесені до престижного римського кодексу та до церковного канону» [3, с. 30]. 4 собор відбувся в

Халкидоні «отъ Адама в лѣто 5944» [9, с. 104] (451 року) проти Олександрійського патріарха Діоскора й Константинопольського архимандрита Евтия, що виступали за монофізичне єство Ісуса Христа: Божественна основа поглинула його людську суть і залишилося лише надприродне. Церкви засудили також ересь Феодосія, Севира та Якова, «их же святїи отцы изторгоша, яко плевелы, отъ православия сила и вѣру утвердиша» [9, с. 104].

Як зауважує Г. Острогорський: «Спасіння можливе лише за умови, що Спаситель був одночасно як довершеним божеством, так і довершеною людиною» [7, с. 55-56].

У творі наявний сюжет про те, що неможливі рішення собору оформили в один згорток канонічного вчення православної віри, а еретичні вимоги — в інший. Поклавши обидва пергаменти на руки мучениці Єворимії і помолившись три дні, побачили Божу благодать: згорток із канонічним законом виявився в руці святої, а еретичний — у ногах [9, с. 104]. Таким чином знову підкреслена підтримка цього Вселенського зібрання керманічів Церкви Всевишнім. Дане хронографічне оповідання яскраво засвідчує, що автор твору виступає ідеологом канонічного церковного тлумачення Святого Письма.

Становлення християнської церкви, прилучення до даного віровчення нових народів проходило, як уже зазначалося, в постійній конфронтації із залишками автохтонної їхньої культури. З іншого боку, у складних умовах відбувалося вироблення постулатів Христової релігії. Відсутність унормованої системи канонів християнства й одночасність прилучення до лона Божого нової «пастви» і вироблення основ Благодаті (як називає Новий Завіт перший наш митрополит Іларіон) призводило до різночитань Біблійних текстів і формування різноманітної обрядовості. Тому особливу вагу в канві хронографа має висвітлення проблеми ересей, тобто віровідступництва, що стало підґрунтям скликання для його поборювання семи Вселенських і значної кількості помісних церковних соборів.

З метою глибинного викриття і засудження віроблудства редактор нашого історіографічно-літературного збірника докладно висвітлює матеріал, пов'язаний із еретичними рухами, до числа яких потрапляє і вчення чеського гуманіста-реформатора Яна Гуса [9, с. 294]. Єретичний рух тлумачиться в творі як «злый ядь» [9, с. 106], а його представник — «вепрь дикий» [9, с. 104] тощо.

Подібним чином повідомляється про вирішення й інших проявів ренегатства щодо церковних канонів: суперечне ставлення до святої Трійці, особи Ісуса Христа тощо, котрі зі складними боями були вирішені на Соборах. Особливо загострена увага автора твору на іконоборчій ересі, котру названо «тиновымъ зловѣриемъ» [9, с. 144]. Автор ідейно вмотивовує сакральність зображення лику святих завдяки оповіданню про чудеса, здійснені іконами. Наприклад, таке підтвердження зустрічається в епізоді, коли, задля врятування від завоювання Темиром-Кутлугом Москви, святителі принесли туди з Володимира-на-Клязьмі зображення Діви Марії і, помолившись святій три дні, були звільнені від його напасті. Художньо вартісною є оповідь про те, що після видіння вночі архангелів, які схилили Костянтина Великого до хрещення Римської, а опісля і Візантійської імперій, імператор, поглянувши на ікони, впізнав у зображеннях вісників Господніх [9, с. 84].

П'ятий собор, скликаний «По повелѣнію благочестиваго царя Иустияна» [9, с. 110] (553 р.), підтримавши рішення попередніх, засудив усі еретичні щодо християнської церкви рухи, зокрема несторіанство, нечестиві писання Орігена «безбожного» [9, с. 110], Дидима, Свагрія, Феодора Мопсуестського і прокляття цих нечестивців.

Релігійні суперечки про церковні канони не вгамувалися й тоді, коли в 622 році на Арабському Сході з'явилася агресивна магометанська віра, релігія кровної помсти і націлена на всевітнє завоювання. Натомість розгорілася нова суперечка про постаті Ісуса Назарянина. За порадою праведних єпископів, було скликано в 680 році Шостий Вселенський собор у Константинополі, на якому затвердили розуміння в образі Спасителя двох натур — людської і Божої, причому перша з цих підпорядкована волі надприродній. Учасники цього Вселенського зібрання продовжили розпочату працю в 692 році в цьому ж таки місті — Константинополі, бо з'явилися деякі «паки поновляюще ересь Сергия и Пира и Павла <...> И сѣдоша въ церкви святыхъ Ирины и еретики осудиша <...> и проклятію предали и утвердиша шесть соборовъ по имени» [9, с. 126].

Вагомим підґрунтям теми Вселенських соборів є ідея про заперечення іконоборства. Звертання уваги до проблеми релігійних міжусобиць та ролі ікони в церковному устрої християнства стали наріжним каменем неспокою в римсько-візантійському світі. Це зумовило царицю Ірину в 787 році скликати в Нікеї Сьомий Вселенський собор, на якому засудили ересь іконоборчу і цим заспокоїли християнський світ.

Як зауважив вітчизняний дослідник церковної історії М. Чубатий, «сім Вселенських соборів... є сімома стовпами віри в Боже слово, на яких він збудував свою святиню Католицьку і Вселенську Церкву. Ці самі славні і святі Вселенські собори були визнані всіма єпископами і вчителями Престола св. Петра, першого поміж святими і благословенними Апостолами» [12, с. 411].

Крім вселенських, редактор Українського хронографа XVI ст. звертається і до теми помісних соборів, котрі показані в творі як практичне регіональне впровадження загальноприйнятих канонів Церкви, боротьба на місцях із еретичними відхиленнями від визначеної папами римськими і патріархами (котрі сприймалися в релігійному сенсі як правонаступники Господніх апостолів) віровченєвих істин. Так, перший помісний собор відбувся в часи імператора римського Авлirianа проти антиохійського єпископа Павла Самосатського, котрого в результаті зібрання християнських патріархів відлучили від Лона Христового [9, с 75-78].

У такий спосіб дана тема знову загострювала питання виникнення та спроби вирішення христологічних суперечок Вселенської Церкви.

Подальші помісні собори також знайшли своє відображення на сторінках нашого історико-літературного збірника, показуючи проблеми становлення християнської релігії як світового віровчення, віровчення всього людства і кожного народу зокрема.

Опрацьована в нашому хронографі тема помісних соборів засвідчує, що церква як вагома державно-суспільна інституція працює на місцях, виконує апостольську місію серед конкретної нації.

Отже, завдяки розроблюваній в Українському хронографі XVI століття темі семи Вселенських церковних соборів, автором підкреслюється те, що християнство пройшло процес становлення та очищення своїх духовних постулатів, перевірило дух і силу віри християнської пастви і дало приклад єдності церковників у вагомих питаннях віри.

Література:

1. Василій Великий. Гомілії проти савеліян, Арія та аноміїв / Василій Великий // Гомілії / Василій Великий; [пер. з давньогрецьк. Л. Звонської]. — Львів : Свічадо, 2006. — С 278-288.
2. Дорошенко Д. І. Короткий нарис історії християнської церкви / Д. І. Дорошенко. — Вінніпег : Еклезія, 1949. — 102 с.
3. Ігор Ісіченко, архієпископ. Загальна церковна історія: курс лекцій для вищ. духов. шк. / архієпископ Ігор Ісіченко. — X : Акта, 2001. — 601 с
4. Лінч Дж. Середньовічна Церква / Дж. Лінч. — К. : Основи, 1994. — 496 с
5. Литвинов В. Д. «Католицька русь»: Внесок українців католицького віросповідання в духовну культуру України XVI ст. : Історико-філософський нарис / В. Д. Литвинов. — К. : Український Центр духовної культури, 2005. — 273 с
6. Мыщик Ю. А. Украинские летописи XVII века / Ю. А. Мыщик. — Днепропетровск : ДГУ, 1978. — 88 с.
7. Острогорський Г. Історія Візантії / Г. Острогорський; [пер. з нім. А. Онишко]. — Львів : Літопис, 2002. — 608 с
8. Пелешенко Ю. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII — XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції / Ю. Пелешенко. — К. : ПЦ «Фоліант», 2004. — 423 с

9. Полное собрание русских летописей. — Пг. : Тип. М.А.Александрова, 1914. — Т. 22. — Ч.2.: Хронограф западнорусской редакции. — 290 с.
10. Святе письмо Старого та Нового Завіту / [переклад тексту о. І. Хоменка]. — Львів : Свічадо, Місіонер, 2008. — 1475 с.
11. Туркало Я. К. Нарис історії Вселенських Соборів / Я. К. Туркало. — Нью-Гейвен; Брюссель : Літературно-наукове видавництво, 1974. — 320 с
12. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні / М. Чубатий. — Рим— Нью-Йорк: Видання Українського Католицького ун-ту, 1965. — Т. I: Від початків до р. 1353. — XI, 816 с. — (Праці Греко-Католицької Богословської Академії; Т. 24-26

The Subject of the Seven Ecumenical Councils in Ukrainian Chronograph of the XVI Century

The article deals with the study of ideological and thematic basis of Ukrainian chronograph of the XVI century, notably, the subject of the Ecumenical councils in the first centuries of Christianity formation as a world religious doctrine. The issues of heresy and the ways of its overcoming are highlighted in the research.